

Torsdag med THORS

30.8.84

VI SOM LÄST vår *Fänrik Stål i skolan* associerar nog för all framtid ordet **AV-DANKAD** med *Sven Dufvas fader*. Här utreder professor Thors begreppet.

"Är **vigulant** ett acceptabelt ord", frågar en läsare.

Vigulant eller **vigilant** torde mest förekomma i Helsingfors. Jag ser, att det redan nämns hos Bergroth (1917), men det förekommer också i vår tid. Det motsvarar ett **rörlig, alert** – en "vigilant" person är som oftast på alerten. Ordet är latinskt: det är utvidgat av **vigil** "vaken, på alerten". Men ordet hör inte hemma i nutida svenska.

En annan läsare tycker inte riktigt om uttrycket **den dag i dag** och vill hellre återge det i formen **den dag som i dag** är.

Uttrycket lyder faktiskt ofta **den dag i dag**, möjligen genom påverkan från danskan, som har exakt samma uttryck. Dock finns i högspråket också det längre uttrycket **den dag som i dag** är, vilket jag nog föredrar.

En annan läsare säger, att hon i sin barndom på Åland

hört ordet **vilig** "rejäl, bra", t.ex. en **viliger** mänska. Varifrån kommer ordet **vilig**, frågar hon.

Jag vill – med en viss tvekan – sammanställa **vilig** "rejäl", även "stilig, angenäm" med det äldre svenska **viglig** "bekvämt"; i äldre svenska talade man exempelvis om "en vig dräkt".

En annan läsare frågar om betydelsen hos ordet **avdankad**.

Avdanka betyder "avskeda". Det används mest om soldater, som avgått ur tjänsten. Man talade t.ex. om att "avdanka sin armé". Ordet förekom rätt ofta i förskönande omskrivningar i stället för "uttjänt", så i det berömda "Sven Dufvas fader var sergeant, avdankad, arm och grå" (Fänrik Ståls sägner). – Redan i Dalins ordbok (1850) heter det att **avdanka** föraktligt brukas i betydelsen "bortköra ur tjänsten".

För mig motsvarar **avdankad** det moderna **friställd**: bägge orden motsvarar i själva verket **avskedad**.

Samme läsare undrar, vad **-gjuse** i **fiskgjuse** betyder.

Sammansättningsleden **-gjuse** i **fiskgjuse** finns redan i fornisländskan (i en något avvikande form). En rätt vanlig förklaring är, att ordet hör samman med den ordstam, som finns i det norska **gjø** "skälla" och syftar på fågelns läte.

En annan läsare har med förvåning läst uttrycket **blåsa på samma kol**.

Uttrycket förbluffar också mig. Det tycks vara en direkt och helst osvensk återgivning av det finska **puhaltaa yhteen hiileen**, som i normal svensk återgivning blir **dra åt samma håll**.

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

6.9.84

UTTRYCKET "Det går åt som smör" som man ofta numera hör eller ser i skrift är inte tillräckligt meningsfullt enligt prof. Thors, som påpekar att man nog väntar sig en komplettering... "på heta stenar".

"Heter det **medelmåttlig** eller **medelmättig**?", frågar en läsare.

Det heter **medelmåttig** – men **måttlig**. Vi säger och skriver "en medelmåttig skörd", "en medelmåttig begåvning", men "ett måttligt pris". – Det kan f.ö. nämnas, att grundordet till både **måttlig** och **medelmåttig** är det medellågtyska (hansespråkets) **mate**, som motsvarar det moderna tyska **Mass** "mått".

En annan läsare undrar, om ordet **flada** är riksspråkligt.

Flada betyder som bekant "en grund havsvik". Det är vanligt i finlandssvenska dialekter och uttalas i dem ofta med kort **a** i första stavelsen. Det finns också i mellersta och norra Sverige och har kommit in i riksspråket, där det uttalas med långt **a**. Ordet kan mycket väl användas i skrift, men man får minnas att det har en dialektal prägel.

Samme frågare vill veta, vilket genus ordet **pansar** har.

Det är neutrum: det heter ett

pansar, **pansaret**. Ordet kan brukas både i den gamla betydelsen "skydd för en krigare" och i den moderna, dvs. **pansar** använt om pansartrupper, som Svenska Akademiens ordbok belyser med ett exempel från 1944: "tyskt pansar i Paris".

En annan läsare vill veta något om bakgrunden till dialektordet **veskligt** "bra, förståndigt, riktigt".

Det hör samman med **vett** "förstånd" och det dialektala **vesk** "klok, förståndig". Detta används på många håll; jag känner väl till det från min hemtrakt i mellersta Österbotten, där det brukar heta "Han je (är) int' rein vesk" (han är inte riktigt klok). **Veskelig** är dock också känt i mellersta Nyland.

En annan läsare säger, att han ofta får läsa uttrycket "något går åt som smör" och undrar om det inte är förkortat av "går åt som smör på heta stenar".

Jag väntar mig också ett "går åt som smör på heta stenar" eventuellt "går åt som smör i solsen". Om man förkortar det till "går åt som smör", förlorar det mycket av sin mening.

I dessa olympiska tider har en läsare kommit att fundera över det korrekta uttalet av **boxning** och **boxare**.

De bägge orden har olika uttal i Finland och Sverige: det vanliga hos oss är uttal med å (liksom i engelskan, därifrån **boxa** kommer), medan man i Sverige har uttal med o-ljud. Jag tycker att båda uttalen av **boxning** och **boxare** bör kunna godtas hos oss.

Carl-Eric Thors

* finlandism!